

УДК 373.2.011.3-51

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ З ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**Кононко О. Л.**

У статті визначено зміст та психолого-педагогічні чинники реалізації у процесі підготовки фахівця з дошкільної освіти компетентнісного підходу, формування в нього світогляду як феномену свідомості та самосвідомості, форми духовно-практичного освоєння світу та самовираження в ньому, важливої компоненти й показника зрілості особистості. Схарактеризовано роль цілісної картини світу як результуючої світогляду.

Ключові слова: професійна компетентність педагога, індивідуальний досвід, суб'єкт життя, життєвий шлях, система ціннісних ставлень, цілісна картина світу, стереотипи культури, світогляд майбутнього фахівця, детермінанти світогляду.

В статье определено содержание и психолого-педагогические факторы реализации в процессе подготовки специалиста по дошкольному образованию компетентностного подхода, формирования у него мировоззрения как феномена сознания и самосознания, формы духовно-практического освоения мира и самовыражения в нем, важной компоненты и показателя зрелости личности. Охарактеризована роль целостной картины мира как результирующей мировоззрения.

Ключевые слова: профессиональная компетентность педагога, индивидуальный опыт, субъект жизни, жизненный путь, система ценностных отношений, целостная картина мира, стереотипы культуры, мировоззрение будущего специалиста, детерминанты мировоззрения.

The article determines the content and psycho-pedagogical factors of implementing competency-based approach in the process of preparing preschool education specialists, formation of their world outlook as a phenomenon of consciousness and self-awareness, a form of spiritual and practical exploration of the world and self-realization in it, an important component and indicator of personal maturity. The role of the holistic picture of the world as a worldview resultant is described.

Key words: professional competence of a teacher, individual experience, agent, course of life, system of value relations, holistic picture of the world, cultural stereotypes, future specialist's worldview, determinants of world outlook.

Постановка проблеми. Роль гуманістичної моделі освіти в постіндустріальному світі неухильно зростає. Завдяки освіті в молодій людині формуються світогляд, система ціннісних ставлень до світу та самої себе, уміння бути домірною своїм потенційним можливостям і вимогам життя, вдосконалюється здатність виявити моральну за змістом та активну за формою життєву позицію; здійснюється гармонійна адаптація до життєдіяльності в умовах нестабільності, невизначеності перспектив, інтенсифікації життя. Актуалізується проблема модернізації змісту, форм та методів вищої освіти, надання їй більшої відповідності потребам поступального розвитку суспільства та особистості сучасної студентської молоді.

Вихідним у дослідженні виступає положення, згідно з яким в основу організації педагогічного процесу вищого навчального закладу має бути покладена *психологія розвитку особистості*, а центром відліку в осучасненні змісту, форм і методів навчання і виховання майбутнього фахівця – вчення про *цінність і сенс його буття*.

Важливим показником особистісної зрілості випускника вищого педагогічного закладу є сформованість в молодій людині *світогляду* як системи поглядів, цінностей, ідеалів, переконань. Саме світогляд визначає ставлення юнаків і дівчат до дійсності, загальне розуміння життєвих реалій та свого місця у світі, програму діяльності, життєву стратегію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як засвідчує аналіз психолого-педагогічних джерел, доробок вітчизняних та зарубіжних фахівців із проблеми формування особистості майбутнього фахівця чималий. Зокрема, ґрунтовно розроблено теоретико-методологічні підходи, означено пріоритетні напрями, визначено актуальні для подальшого вивчення аспекти проблеми.

Концептуальні засади нашого дослідження базуються на: засадах філософії освіти (В. П. Андрущенко, О. В. Киричук, В. Г. Кремень, В. І. Луговий, О. В. Сухомлинська та ін.); положеннях психології про особистість як систему, що розвивається (К. О. Абульханова-Славська, А. Г. Асмолов, В. А. Петровський, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко та ін.); ідеї про суб'єктність як форму самодетермінації особистості (В. І. Слободчиков, В. О. Татенко, С. П. Тищенко та ін.); тези про ціннісно-смыслову сферу як провідну в особистісному зростанні людини (Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, І. Д. Бех, М. В. Савчин та ін.); теоретичних позиціях стосовно самосвідомості як ядра особистості (І. С. Кон, Т. М. Титаренко, В. В. Столін та ін.); узагальненнях науковців щодо світогляду як форми духовно-практичного освоєння світу та самовираження людини (В. П. Іванов, М. В. Попович, Р. О. Смирнова, В. Ф. Черноволєнко, В. І. Шинкарук та ін.); положеннях про творчість як показник особистісного зростання професіонала (В. О. Моляко, О. В. Морозов, В. В. Рибалка, С. О. Сисоєва, Д. В. Чернилевський та ін.).

Констатовано, що вітчизняних педагогічних досліджень, присвячених проблемі формування у майбутнього фахівця такого цілісного феномену свідомості й самосвідомості, як *світогляд*, бракує. У цій царині переважають праці вузької спрямованості, пов'язані з викладанням конкретної навчальної дисципліни (природознавства, фізики, історії, музики тощо). Практично відсутні дослідження умов формування у майбутнього фахівця з дошкільної освіти цілісного світогляду, що і визначає актуальність матеріалів даної статті.

Метою статті є аналіз феномену світогляду майбутнього фахівця з дошкільної освіти як показника його особистісної зрілості та визначення психолого-педагогічних детермінант його формування у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відправною у дослідженні є гуманістична парадигма, в центрі якої – глибинно-вершинне, духовно-моральне в особистості майбутнього фахівця гуманітарної сфери.

Згідно з позицією В. Г. Кременя, цивілізаційні тенденції розвитку сучасного суспільства окреслюють нові вимоги до освіти, адже сучасне суспільство вимагає все глибшого особистісного розвитку майбутнього фахівця. Для того щоб залишатись ефективним у багатоманітному полі спілкування і впливів, він має бути самодостатньою особистістю. Продовжуючи думку, автор зазначає: педагог має перестати жорстко регламентувати і однозначно визначати розвиток і пізнання майбутнього фахівця, допомагаючи йому сконструювати і реалізувати *оптимальний шлях пізнання і розвитку на основі його індивідуальної сутності*. Методологічною основою особистісно орієнтованої системи вищої освіти стає *інноваційність* як принцип педагогіки, що забезпечує умови розвитку особистості майбутнього фахівця в педагогічному процесі, реалізації його права на індивідуальний творчий внесок, на особистісну ініціативу, свободу саморозвитку [4, с. 16–20].

За визначенням С. О. Сисоєвої, у світі, де майбутнє не може бути чітко прогнозованим, а теперішнє має декілька потенційних ліній розвитку, молода людина перебуває в ситуації постійного вибору, пошуку оптимального рішення відповідно до швидкоплинних умов життя. Саме тому слід готувати майбутніх фахівців до життя у відкритому суспільстві, самостійної взаємодії з динамічним світом, розвивати в них творчі здібності [6, с. 313].

Мета сучасної професійної освіти полягає не лише в тому, щоб навчити молоду людину повноцінно функціонувати, оснастити певною професійною кваліфікацією, а й у вихованні в неї уміння впоратися з різноманітними, в тому числі незвичними проблемними життєвими та професійними ситуаціями. Це передбачає необхідність посилити увагу до розвитку особистості майбутнього фахівця з дошкільної освіти, його готовності до життя й роботи у ринкових умовах. Якщо раніше завдання національної системи освіти полягало у підготовці фахівців для стабільного виробництва, то сьогодні на часі гнучкий спеціаліст, здатний продуктивно діяти у *плинних умовах, обставинах і ситуаціях, які швидко змінюються* [6, с. 9].

Як зазначає М. В. Савчин, годинник життя людини швидко відраховує час. Життя у минулому, у спогадах, або в очікуванні майбутнього, у мріяннях, відчужує особистість від теперішнього моменту. Здебільшого молодь намагається втекти від нього, шукає, як краще "убити час", не живе тут і тепер, поводить деструктивно, орієнтується не на вічні, а ситуативні, переважно матеріальні цінності [5, с. 447]. Саме тому формування особистості майбутнього фахівця, його світоглядної позиції набуває сьогодні все більшого значення.

Ми виходимо з розуміння, що світогляд як цілісний погляд молодої людини на світ та своє місце в ньому визначає життєву стратегію, позицію як систему ціннісних ставлень до довкілля та самої себе, стиль діяльності, характер поведінки, змістові та часові характеристики життєвого шляху, його продуктивність. Згідно з положеннями провідних фахівців, світогляд формується як у результаті узагальнення природничонаукових, соціально-історичних, філософських, технічних знань, так і під впливом безпосередніх умов життя, досвіду авторитетних людей та індивідуальної життєвої практики. Світогляд змінюється під тиском стихійних впливів, трансформується внаслідок засвоєння доцільних і небажаних стереотипів культури, зазнає змін завдяки переосмисленню та переоцінці цінностей та сенсу життя.

Фахівці кваліфікують світогляд як феномен людської свідомості, розуміння світу, ціннісне ставлення до нього, *показник особистісної зрілості* молодої людини. Як зазначають Д. О. Леонтьєв, Р. О. Смирнова, В. Ф. Черноволенко, В. І. Шинкарук, Г. М. Штракс та інші науковці, світогляд є формою духовно-практичного освоєння світу та самовираження людини в ньому. Його характеризують під різними кутами зору – *онтологічним* (співвідношення буття людини і світу, вплив зовнішніх чинників на спосіб її існування); *гносеологічним* (пізнавальне ставлення людини до світу та самої себе; повнота та істинність знань, співвідношення чуттєвого і раціонального, віри і розуму); *праксіологічним* (чи вільна людина у виборі цілей та способів діяльності; що залежить від неї самої, а що – від зовнішніх чинників); *аксіологічним* (осмислення моральних, естетичних, соціальних та інших цінностей життя; сенсу буття). У світогляді як формі пізнання розкривається сукупність духовних відносин у системі "людина-світ". Онтологічний і праксіологічний аспекти світогляду відображають практичні відносини із світом, а гносеологічний та аксіологічний – духовні. Такий розподіл умовний, оскільки усі аспекти тісно взаємопов'язані між собою [7–9].

Визначаючи структуру світогляду, провідні фахівці привертають увагу до таких його важливих складових, як *світосприймання, світорозуміння, світоставлення та взаємодія із світом* (гармонійна чи дисгармонійна). В. І. Шинкарук підкреслює, що через світогляд як форму суспільної самосвідомості молода людина сприймає, осмислює, оцінює навколишню дійсність, визначає в ній своє місце. Між реальним світом та картиною як його відображенням у свідомості завжди знаходиться *опис* особистості, заснований на її суб'єктивних образах та інтерпретаціях. Результатом світогляду молодої людини є *картина світу* – синтез різних образів, який дозволяє їй орієнтуватися у світі, приймати правильні рішення, обирати оптимальні шляхи виходу з проблемних ситуацій. Основними функціями картини світу виступають відображувальна, орієнтовна, адаптивна та регулятивна.

Досліджуючи чинники формування у майбутніх фахівців із дошкільної освіти світогляду, у ролі базових використано узагальнення відомих вітчизняних науковців. Так, В. І. Бондар зазначає, що, спираючись на природний фонд молодої людини, визначаючи її реалістичну індивідуальну мету саморуку, педагог вищого навчального закладу має турбуватися про розвиток її *свідомості та самосвідомості, педагогічної рефлексії*, [3, с. 251]. Відповідно до підходу Г. В. Беленької, яка розробила модель формування професійної компетентності вихователів дошкільних закладів в умовах університетської підготовки, важливу роль у ній відіграє здатність майбутнього фахівця до *особистісної самореалізації* [2, с. 13].

Важливо підкреслити, що свідомість майбутнього фахівця з дошкільної освіти формується у процесі рефлексії прожитого; її відносини із світом удосконалюються у процесі практичної взаємодії з ним; творчість розвивається в процесі реального творення, а не відтворення вже існуючого; моральні якості пробуджуються морально організованим життям. Результатом безперервної роботи свідомості й самосвідомості є *науковий світогляд* як інтегральна характеристика особистості. Характер

світогляду молодшої людини позначається на змісті, динаміці, ціннісних орієнтирах, продуктивності особистого та професійного життя майбутнього фахівця.

Як підкреслює К. О. Абульханова-Славська, особисте та професійне життя щільно пов'язані між собою, але водночас різняться критеріями оцінки їх ефективності. Якщо професійне життя оцінюється за соціальними мірками й критеріями (компетентністю, успішністю, реальними досягненнями, соціальним статусом, матеріальним статком), то особистісне життя – *задоволеністю* чи *незадоволеністю ним* [1, с. 10–11]. Отже, формуючи світогляд майбутнього фахівця з дошкільної освіти, ажливо брати до уваги обидві площини його життя.

Особистісну дисгармонію юнаків і дівчат, їхню незадоволеність життям засвідчують: песимістичний настрій, байдуже ставлення до життя, внутрішня напруженість, замкненість, наявність проблем у налагодженні контактів з оточуючими. Такий студент неадекватно оцінює себе та інших, в нього не збігаються слова та вчинки, він характеризується егоцентризмом, демонстративною та імпульсивною поведінкою, недовірливістю. Його самооцінка занижена, цілком визначається авторитетною думкою інших. Він невпевнений у власних силах, пасує перед труднощами, конфліктує, не здатний постояти за себе, не спроможний довести свою правоту, вирізняється споглядальною *життєвою позицією*.

Показниками сформованості у студентів цілісної картини світу як результуючої світогляду можуть слугувати: здатність чітко диференціювати знайоме – нове, реальне – нереальне, своє – чуже, головне – другорядне, приємне – неприємне, корисне – шкідливе, минуле – теперішнє – майбутнє, права – обов'язки тощо; наявність системи реалістичних і систематизованих знань про довкілля та самих себе; хороша адаптованість до нових умов та вимог життя і діяльності; прагнення відтворити свої вдалі дії, внести в них доцільні корективи; здатність перенести минулий досвід у нові життєві ситуації; уміння планувати свої дії, приміряти їх до реальної ситуації, об'єктивно оцінювати їх продуктивність, відмовлятися від невдалих; компетентна поведінка у різних життєвих ситуаціях; адекватне виконання своїх соціальних та статевих ролей; готовність інтегрувати власний досвід і досвід авторитетних людей.

За даними нашого дослідження, картини світу сучасної молодшої людини характеризуються: *масштабом* (узагальнені й часткові); *формами пізнання світу* (філософська, наукова, релігійна, міфологічна, буденна тощо); *змістом* (природнича, соціальна, моральна, фізична, екологічна, математична тощо); *вектором* (зовнішнє і внутрішнє життя).

Розгортаючи дослідження, базуємося на тезі, що основними компонентами структури картини світу виступають *понятійний* (сукупність філософських категорій: "життя", "сєнс буття", "провідна діяльність", "життєва стратегія", "професійна компетентність", "особистісне зростання" тощо) і *почуттєво-образний* (сукупність чуттєвих вражень про світ природи, предметів, людей, власного "Я"). Їх єдність забезпечує картині світу цілісність, органічність, багатовимірність.

Виходимо з розуміння, що загальна картина світу молодшої людини складається з чотирьох основних "сюжетів": "**людина і природа**" (в ній виділяються природа планети Земля і природа Космосу), "**людина і культура**" (рукотворні та духовні надбання), "**людина та інші люди**" (комунікативна активність, моральні цінності), "**людина – власне "Я"**" (зовнішнє і внутрішнє). Ставлення майбутнього фахівця до світу в єдності цих взаємозв'язаних і взаємозалежних "сюжетів", відображається в його виборах, інтересах, перевагах. Основними характеристиками картини світу студента є її повнота – частковість, гармонійність – дисгармонійність, чіткість – схематичність, широта – вузькість, реалістичність – уявність.

Констатовано, що на становленні світогляду та картини світу як його результуючої позначаються *стереотипи* – уявлення, які акумулюють соціальний та психологічний досвід, включають у себе упорядковані, схематичні, детерміновані культурою образи. З одного боку, стереотипи економлять зусилля особистості під час прийняття нею складних рішень, захищають її ціннісні позиції й права; надають можливість сконцентрувати увагу на чомусь конкретному, відсторонитися від того, що ускладнює процес розуміння та інтерпретації. З іншого – стереотипи можуть гальмувати розвиток світогляду, продукувати його консервативність, обмежувати відкритість інноваціям, позбавляти гнучкості. Стереотипи утворюються не стільки за законами

логіки, скільки на основі наочно-почуттєвих асоціацій, формуються під впливом культури та системи цінностей.

Встановлено, що за своїми характеристиками типи світогляду майбутніх фахівців з дошкільної освіти можна кваліфікувати як *оптимістичний, песимістичний, догматичний і розумно-критичний*. Носіям першого притаманні радісне світовідчуття та брак критичності; другого – невпевненість у собі, недовіра до світу, переважання негативних емоцій; третього – ортодоксальні життєві установки, закритість світу; четвертого – збалансованість оптимізму, критичності, відкритості світу та свідомого ставлення до життя.

У дослідженні визначено психолого-педагогічні детермінанти ефективного формування у майбутніх фахівців з дошкільної освіти цілісного та реалістичного світогляду. До *психологічних чинників* віднесено: усвідомлення особистістю важливості власної суб'єктної активності; висока пізнавальна мотивація; позитивне мислення; розуміння необхідності саморозвитку і самовдосконалення впродовж життя; потреба і прагнення самовизначатися, самовиражатися, підтримувати себе в екстремальних ситуаціях; здатність до саморегуляції поведінки; розвиток рефлексії; самоорганізація життєдіяльності на аксіологічних засадах. *Педагогічними чинниками* виступають: орієнтація педагогів на потреби і запити студента; розширення меж індивідуального досвіду майбутнього фахівця; вправлення в умінні орієнтуватися, адаптуватися, конструктивно впливати на довілля; забезпечення в освітньому процесі міждисциплінарного синтезу знань; введення основних "сюжетів" світогляду до змісту дисциплін, що викладаються; надання молодій людині права на вибір, прийняття самостійних рішень; креативне обговорення життєвих та навчальних проблем; навчання уміння складати *життєвий проект*, визначати стратегію власного життя, планувати та доцільно організовувати його, досягати накреслених цілей.

Розвитку світогляду майбутнього фахівця з дошкільної освіти сприятиме активне застосування в його підготовці інтерактивних методів. У ході дискусій, виконання творчих завдань у малій групі, проектної діяльності, тренінгів, ділових та рольових ігор *створюються реальні можливості* для самовираження кожного, оптимальної об'єктивації власного досвіду, аргументації своєї позиції, її зіставлення з точками зору інших, корегування стереотипів, надання картині світу та Я-образу більшої цілісності, реалістичності, осмисленості. Технологія формування включає проектно-прогностичний, організаційно-виконавський, контрольний етапи.

Висновки. Світогляд як феномен свідомості є важливим показником зрілості особистості майбутнього фахівця з дошкільної освіти. Ефективність його формування визначається як *психологічними* (потребою і здатністю бути активним суб'єктом власного життя; реалізувати свої потенційні можливості; визначати життєві стратегії, орієнтуючись не лише на матеріальні, а й духовні цінності), так і педагогічними (раціонально організованим способом життя та навчання, міждисциплінарними зв'язками) чинниками. Сформованість цілісного, реалістичного, оптимістичного й критичного світогляду засвідчується збалансованістю *ціннісного ставлення* студента до довілля (в тому числі і до навчально-виховної діяльності) з *ціннісним самоставленням*; продуктивності його професійного життя із задоволеністю особистісним.

До перспективних напрямів, що вимагають подальшого поглибленого вивчення, можна віднести дослідження: особливостей сформованості світоглядної позиції майбутніх фахівців з дошкільної освіти в різних регіонах України; наступності у проявах світоглядної позиції під час навчання студента та його роботи за спеціальністю; розробка психологічного та методичного забезпечення процесу формування у студентів цілісного реалістичного світогляду.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 300 с.
2. Беленька Г. В. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів в умовах ступеневої підготовки : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Беленька Г. В. – К., 2012. – 38 с.
3. Бондар В. І. Психолого-педагогічні чинники формування особистості майбутнього вчителя у педагогічному ВНЗ / В. І. Бондар // Педагогічна і психологічна науки в Україні : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України : у 5 т. – К. : Педагогічна думка, 2007.

- Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. – 2007. – С. 248–259.
4. Кремень В. Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / Педагогічна і психологічна науки в Україні : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України : у 5 т. – К. : Педагогічна думка, 2007.
- Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. – 2007. – С. 3–24.
5. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія / М. В. Савчин. – 2-ге вид., пер., доп. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 508 с.
6. Сисоєва С. О. Педагогічні технології у сучасному освітньому просторі / С. О. Сисоєва // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 : збірник наукових праць до 10-річчя АПН України : у 2 ч. – Харків : ОВС, 2002.
- Ч. 2. – 2002. – С. 311–325.
7. Смирнова Р. А. Мироззрение и научная картина мира в системе средств социальной детерминации научного знания / Р. А. Смирнова // Научная картина мира. Логико-гносеологический аспект. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 69–74.
8. Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти : матеріали методологічного семінару АПН України 16 грудня 2004 року / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2005. – 715 с.
9. Черноволенко В. Ф. Мироззрение и научное познание / В. Ф. Черноволенко. – К. : Наука, 1970. – 250 с.